

Стан вивченості флори й фауни на території Шацького національного природного парку

Роботу виконано в Шацькому НПП

У Шацькому Поозер'ї виявлено 805 видів вищих судинних рослин і 110 видів мохоподібних. Видовий склад водоростей представлений 265 видами діатомових і 139 видами хлорококових. Фауна парку налічує 332 види хребетних тварин, серед яких 55 видів ссавців, 241 – птахів, сім – плазунів, 29 – риб. Фауна безхребетних тварин вивчена гірше. Серед безхребетних досліджені черепашкові амеби – 62 види, ракоподібні – 68 видів, павукоподібні – 113 (94 – павуки, 19 – кліщі), комахи – 135 видів (37 – метелики, 98 – жуки).

Ключові слова: Шацький національний природний парк, флора, фауна, видовий склад, стан вивчення.

Горун А. А. Состояние изученности флоры и фауны на территории Шацкого национального природного парка. В ШНПП выявлено 805 видов высших сосудистых растений и 110 видов мохообразных. Видовой состав водорослей представлен 265 видами диатомовых и 139 видами хлорококковых. Фауна парка насчитывает 332 вида позвоночных животных, среди которых 55 видов млекопитающих, 241 – птиц, семь – пресмыкающихся, 29 – рыб. Фауна беспозвоночных животных изучена хуже. Среди беспозвоночных исследованы раковинные амебы – 62 вида, ракообразные – 68 видов, паукообразные – 113 (94 – пауки, 19 – клещи), насекомые – 135 видов (37 – бабочки, 98 – жуки).

Ключевые слова: Шацкий национальный природный парк, флора, фауна, видовой состав, состояние изученности.

Horun A. A. The State of Exploration of the Flora and Fauna on the Territory of the Shatsk National Nature Park. In the SNNP 805 species of higher vascular plants and 110 species of mosses have been discovered. The specific composition of algae is represented by 265 species of diatomous and 139 – of chlorococcous algae. The Park's fauna comprises 332 species of vertebrate animals, among which there are 55 species of mammals, 241 – of birds, 7 – of reptiles, 29 – of fishes. The invertebrate fauna is much less studied. Among the invertebrate the scientists have studied shell amoebae (62 species), crustacea (68 species), arachnida (113), including 94 species of spiders and 19 – of ticks, insects – 135 species (37 – butterflies, 98 – beetles).

Key words: Shatsk National Nature Park, flora, fauna, specific composition, state of being explored.

Постановка наукової проблеми та її завдання. Шацький національний природний парк (ШНПП) створено в 1983 році на площі 32 515 га для збереження, відтворення, а також раціонального використання унікальних природних комплексів Шацького поозер'я, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, еколого-освітню та естетичну цінність, та посилення охорони водно-болотних угідь міжнародного значення і сприяння розвитку міжнародного співробітництва в галузі збереження біологічного та ландшафтного різноманіття.

У 1999 році згідно з Указом Президента України від 16 серпня 1999 року № 992/99 був розширений до площі 49 997 га.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. До створення Шацького НПП, а також за час його функціонування вивчення видового складу флори та фауни проводили різні наукові установи й наукові відділи парку.

Зокрема проводилися флористичні і геоботанічні дослідження району Шацького Поозер'я (площа близько 70 тис. га), результати яких неодноразово публікувалися (Афанасьєв, Шеляг-Сосонко, 1965; Кузьмичов, Прядко, 1971; Бережной, 1977; Андрієнко, 1978; Стойко, Жижин, Яценко, 1978; Цурик, Жижин, Яценко, 1979; Яценко, 1979, 1982, 1984, 1985а, б, 1986, 1987, 1990, 1991, 1992; Яценко, Горун, Матейчик, 1992, 2002; Яценко, Горун, Матейчик, Семенюк, Юрчук, 2003; Надорожняк, Горун, Матейчик, 2003; Яценко, Семенюк, Юрчук, Яценко, 2004, 2007; Яценко, Горун, Матейчик, Хомік, 2004; Турич, 2005; Яценко, Корусь, Турич, 2005, 2006; Мельник, Баранський, Матейчик, 2006; Найда, 2007; Савчук, 2007). Разом із тим у процесі створення парку на площі 32,5 тис. га охоронним режимом була охоплена лише частина району Шацьких озер, багато ж цікавих лісових урочищ та природно-територіальних комплексів залишилися поза межами парку. Це зумовило потребу додаткових детальних флористичних досліджень уже у конкретних межах парку

(32,8 тис. га) та уточнення видового складу й структурної специфіки флори. Після розширення території парку до 48 977 га потрібно було провести додаткові флористичні дослідження на цій території [1–3].

За цей період виявлено 805 видів вищих судинних рослин, що належать до 104 родин. Найбільша кількість припадає на покритонасінних – 783 види, 95 родин, із них клас дводольні – 586 видів, 78 родин та клас однодольні – 197 видів, 17 родин. Голонасінні представлені класом хвойних, до якого входять дві родини, що включають три види. Клас плауноподібні представлений однією родиною і чотирма видами; хвощеподібні – однією родиною і шістьма видами; папоротеподібні – п'ятьма родинами та дев'ятьма видами.

Як відомо, мохоподібні природних національних парків України майже зовсім не досліджені. Це цілком стосується і Шацького національного парку. Окремі відомості про бріюфіти цієї заповідної території містяться у “Флорі печіночних і сфагнових мохів України” (1964), “Каталозі музейних фондів” (1978) Львівського природничого музею, “Флорі мохів УРСР” (1987–1989) і в інших публікаціях. За цими джерелами у флорі Шацького парку було відомо лише 41 вид мохів. У результаті визначення зібраного Інститутом ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України матеріалу (Вірченко, 1995), список бріюфітів цього об'єкта поповнився на 69 видів і сягає нині 110 (восьми видів печіночників, 13 – сфагнів та 89 видів брієвих мохів). Серед отриманих даних особливий науковий інтерес викликає бріюфлора карбонатних евтрофних боліт, у складі якої виявлено низку реліктових мохів: *Scorpidium scorpioides*, *Calliergon trifarium*, *Drepanocladus lycodioides* тощо. Болотні ценози з участю цих мохів були поширені на Волині ще в плейстоцені. У наш час вони зберігаються на території ШНПП по краях озер Чорне, Луки в умовах значної обводненості й багатого мінерального живлення. В листяних лісах парку знайдено нові (*Tortula papillosa*, *T. virescens*) та рідкісні для Українського Полісся таксони: *Orthorichum diaphanum*, *O. obtusifolium*, *Plagiothecium latebricola*, *Scleropodium purum*. Наступні дослідження, без сумніву, поповнять поданий нижче список мохоподібних ШНПП, особливо за рахунок печіночників.

Видовий склад діатомових водоростей працівники Київського національного університету ім. Т. Шевченка вивчають з 2004 року (Костіков І. Ю., Кривенда А. А.). В ході роботи виявлено 265 видів та 286 внутрішньовидових таксонів, що належать до трьох класів, 14 порядків, 26 родин та 64 родів.

Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України (П. М. Царенко, 1994) вивчав видовий склад хлорококових водоростей. В озерах було ідентифіковано 139 видів, представлених 173 внутрішньовидовими таксонами хлорококових водоростей, які належать до 13 родин та 44 родів.

На території парку за час його існування відмічено 332 види хребетних: ссавці – 55, птахи – 241, плазуни – сім, риби – 29. Вивчення хребетних проводили Інститут зоології НАН України, Львівський державний університет, Інститут гідробіології НАН України, Національний аграрний університет та науковий відділ парку.

Вивчення безхребетних епізодично проводив Інститут зоології НАН України (ракоподібні, саркодові, молюски, вищі двокрилі, павуки, цератозетоїдні кліщі).

Національний педуніверситет вивчав жуків, Ніжинський державний педінститут – булавовусих метеликів, Львівський національний університет ім. І. Франка – рукокрилих.

Дослідження ссавців Західноукраїнського Полісся до утворення парку відображені в наукових виданнях Ф. Й. Страутмана, К. А. Татарінова (1958); К. А. Татарінова (1969, 1972); К. І. Геренчука (1975) [2].

Після утворення парку вивчення ссавців проводили Інститут зоології НАН України, Львівський національний університет ім. І. Франка та науковий відділ парку. Це відображено в наукових працях Сребродольської, Дикого, Мисюка (2001), Дикого (2005), Башти (2004, 2007).

Тепер у парку нараховується 53 види ссавців, із яких шість занесені до Червоної книги України.

Ще потребують додаткового вивчення родини землерийкових, соневих, мишиних та звичайних кажанів. Із 53 видів – два акліматизовані. Це ондатра і єнотоподібна собака.

Вивчення орнітофауни Західноукраїнського Полісся, в тому числі і Шацького поозер'я, активно розгорнулося на початку 1960-х років і продовжується нині (Сребродольська, 1960, 1961, 1975, 1980; Татарінов, 1973; Горбань, 1988, 1989; Матейчик, 1990; Горбань, Матейчик, 2004, 2005; Кийко, Горбань, Матейчик, 2004; Горбань, Кийко, Горбань, Матейчик, Шидловський, 2007).

З початку заснування Шацького національного природного парку на Волинському Поліссі розпочато систематичне вивчення орнітофауни та різноманітних питань, пов'язаних з екологією, міграцією, охороною. Цінним моментом для розгортання екологічного моніторингу є те, що інвентаризація орнітофауни парку розпочата разом із проектними роботами для його створення, і перші наслідки відображено в матеріалах “Літопису природи”, а згодом – за п'ятирічний період – опубліковані (Горбань, 1990). Ці обставини дають змогу об'єктивно оцінити сучасний стан орнітофауни, її історичні тенденції та здійснювати екологічний моніторинг на основі зоологічних об'єктів.

Орнітофауна Шацького національного природного парку досить своєрідна і різноманітна. Її орнітокомплекси найбільш повно характеризують і відображають увесь склад орнітофауни Волинського Полісся. У фауні Західноукраїнського Полісся птахи – найбільш представницька група серед хребетних тварин.

Різноманітність орнітофауни в Шацькому національному парку зумовлена багатством біотопів, різноманітням ландшафту та його утворень. Серед лісових комплексів птахів (лісових орнітокомплексів) можна виділити угруповання соснового лісу, змішаного лісу з переважанням сосни, соснових однотипних молодняків, рідколісь, ольсів, змішаних лісів із переважанням окремих листяних порід, вільхового та березового лісу, прибережних рідколісь (трапляються біля берегів озер Луки, Перемут, Чорне Male, Чорне Велике, Довге, Кругле). Крім цього, на території Шацького національного парку чітко виділяються орнітокомплекси сільськогосподарських угідь (поля засіяні зерновими, картоплею, буряком, льоном), пасовищ, заболочених лук. Одним із найбільш багатих і цінних для західноукраїнського Полісся орнітокомплексів є озерні. Власне озерні орнітокомплекси Шацького парку ґрунтовно збагачують орнітофауну Волинського Полісся.

З 1980 по 1988 рр. на території Шацького національного парку виконано ряд робіт з інвентаризації орнітофауни. Можна вважати, що основний етап інвентаризації орнітофауни в національному парку зроблено і тепер проводяться лише додаткові поточні роботи в цьому напрямі.

Цей список складено на основі особистих спостережень авторів, опублікованих матеріалів і аналізу літературних джерел. До нього ввійшов 241 вид птахів.

Герпетофауна Шацького національного природного парку на сьогодні нараховує 12 видів земноводних та сім видів плазунів.

Вивчення герпетофауни Західноукраїнського Полісся розпочалося в середині 1950–1960-х рр. (Ф. Й. Страутман, К. А. Татаринів, 1958; К. А. Татаринів, 1972; Н. А. Полушина, І. Ф. Ємельянова, 1974; К. І. Геренчук, 1975; Н. А. Полушина, І. Ф. Ємельянова, Л. І. Матківська, 1989; Л. І. Горбань, 2004; Л. І. Горбань, 2007) [3].

У 1984–1988 рр. науковий відділ парку виконав ряд робіт з інвентаризації герпетофауни, а тепер проводяться лише додаткові спостереження.

Вивчення видового складу, чисельності та розміщення риб в озерах Шацького поозер'я проводив НДІ РГ (Л. Г. Симонова, 1958, 1962; А. Д. Носаль, Л. Г. Симонова, 1958; Н. С. Меню, Л. Г. Симонова, 1962).

Після організації національного парку (1984) вивченням іхтіофауни епізодично займались Інститут гідробіології НАН України (І. Є. Дячук, П. Г. Шевченко, М. В. Коваль, В. М. Колесников, 1993; В. М. Тімченко, В. М. Якушин, 1994; М. Ю. Євтушенко, П. Г. Шевченко, 1996; П. Г. Шевченко та ін., 1997, 1989–2007; Забитківський, Матейчик, 2006–2007; Сінчук, 2007) та постійно вів спостереження науковий відділ парку.

Згідно з цими спостереженнями на теперішній час в озерах Шацького національного парку нараховується 29 видів риб, які належать до 11 родин.

З цих видів риб – сім видів акліматизовано: чудський сиг, білий амур, сазан амурський, строкатий товстолобик, річковий вугор, судак звичайний, карликовий сомик. Із інтродукованих видів в озерах парку не розмножуються білий амур, річковий вугор, строкатий товстолобик; на відміну від карликового сомика, який масово розмножився у водоймах парку, особливо в озерах Луки–Перемут та Острів'янське.

У промислових та любительських виловах домінують плітка, окунь, густера, карась, укля, лящ. Дуже рідко трапляються миньок, сом звичайний, чудський сиг.

Видовий склад ракоподібних в озерах парку вивчений не повністю. За даними досліджень Інституту гідробіології НАН України (Євтушенко, Шевченко, 1996), Інституту зоології НАН України (Монченко, 1996), Інституту рибного господарства УААН (Гринжевський, Ульман, 1996)

встановлено, що в озерах Шацького НПП із підкласу вищих раків трапляється тільки довгопалий рак – *Astacus leptodactylus* Esch.

Підклас нижчі раки майже не вивчений.

Інститут зоології АН УРСР (Радзимовський, 1976, 1983, 1988) проводив вивчення ракоподібних в озерах парку та деяких водоймах. У результаті в 11 озерах і водоймах виявлено 61 таксон видового рангу гіллястовусих ракоподібних, що становить близько половини видового складу в Україні. Це свідчить про важливість цієї території для охорони ракоподібних. Деякі види – *Anchistropus emarginatus* Sara, *Alona protzi* Hartwig, *Chydorus piger* Sara – трапляються в одиничних екземплярах. Особливо слід відзначити, що популяція *Latona setifera* (O.F.Muller), яка трапляється в Шацьких озерах, характерна для тайгової зони і раніше відмічалася під час розливу Дніпра, вірогідне занесення її із північних рік.

Інститут зоології НАН України (Вовченко, Кочина, Чернишова, 1988–1990) у процесі вивчення зоофауни озер парку виявив шість видів веслоногих раків.

Дослідження видового складу комах і вивчення їх розподілу по біотопах різних видів у Шацькому НПП протягом 1989 року проводив Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України (О. В. Гумовський).

Видовий склад булавовусих метеликів вивчали співробітники Ніжинського державного педінституту у липні 1991 р. (П. М. Шешурак). За той час на території Шацького НПП виявлено 37 видів булавовусих лускокрильців із п'яти родин.

Вивчення малашок на території парку проводилося в 1978–1998 рр. на стаціонарних площах і під час обслідування найбільш типових біотопів парку Національним педуніверситетом (В. Г. Надворний, А. М. Кравченко).

Інститут зоології НАН України та Піщанська середня школа (В. Ю. Назаренко, В. М. Кравченко) зібрали великий матеріал щодо багатьох родин довгоноскоподібних жуків. Серед них виявлено 98 видів у складі 58 родів.

У список видового складу малашок також уміщено види, виявлені під час обробки колекцій Львівського краєзнавчого музею Західноукраїнського наукового центру НАН України (склав колекції Альберт Штокль (Albert Stokl) і Львівського університету. Нижче наведено дані про 15 видів (припустимо повинно бути 22 види) фауни малашок ШНПП, які належать до двох підродів – 10 видів Malachiinae і п'ять видів Dasytinae.

Дані про представників дуже численного і різноманітного в систематичному плані ряду павуків (*Aganei*), які мешкають на території Шацького національного природного парку, що займає значну площу на заході Волинського Полісся, до цього часу в науковій літературі були відсутні, за винятком депонованого рукопису автора цієї статті (Свіушенко, 1993 б). Для вивчення видового складу та біотопічного поширення павуків із квітня до жовтня 1990 р. Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України (К. В. Євтушенко) проводив дослідження в 16 біотопах, а також у господарських будівлях на зазначеній території. Всі обстежені біотопи за типом рослинного покриву умовно згрупували в: 1) соснові ліси; 2) дубово-соснові ліси; 3) дубові ліси; 4) луки; 5) болота.

За кількістю видів найбільш різноманітно представлені родини *Linyphiidae* – (75 видів, що становить 33 % загальної кількості видів), *Areneidae* та *Lycosidae* – (по 19 видів, відповідно по 8 %). У межах обстежених типів рослинності найбільша видова різноманітність павуків зареєстрована для дубово-соснових лісів, найменша – для боліт.

Досить цікавим результатом досліджень можна вважати знахідки видів, літературні дані про поширення яких в Україні нечисленні чи взагалі відсутні. Один із головних компонентів едафічної фауни – орибатидні кліщі – нерівномірно вивчені в межах України. Фауністичний склад та розподіл орибатид Шацького національного природного парку (Україна, Волинська обл.) раніше не вивчався *Zetomimus furcatus*, *Latiumeiiobutes incisellus*, *Trichoribates trimaculatus*, *Ceratozetes gracilis*, *C. mediocris*, *C. eratozetella sellnicki*, *Ceratozetoides cisalpinus*, *Mucobates tridactylus*, *Punctoribates punctum*, *Xiphobates spinosus*, *Euzetes globulus*.

Інститут зоології НАН України (П. Г. Павличенко) у 1990 році провів спеціальне вивчення цератозетоїдних кліщів Шацького національного природного парку. Досліджено ділянки парку в околицях с. Світязь, с. Мельники, біля пансіонату “Шацькі озера” та санаторію “Лісова пісня”, береги озер Світязь, Плотиччя, Перемут, Пісочне. З цих територій тільки берег оз. Перемут є

заповідною зоною парку. Інші заповідні зони парку дослідженню не підлягали. Проби ґрунту, підстилки, мохів, лишайників, потрупісної деревини, кори дерев були взяті на сфагновому болоті (біля екологічної стежки “Світязька” (пансіонат “Шацькі озера”)), на заплавах (біля оз. Плотиччя) та різнотравних луках, у сосняку (біля пансіонату “Шацькі озера”), ялиннику (біля с. Мельники), березняку (околиці с. Мельники), березово-грабовому лісі (біля с. Мельники) та сосново-березовому насадженні, дубово-грабовому лісі (біля пансіонату “Шацькі озера”), дубово-грабовому лісі з домішкою берези (біля с. Мельники) та на берегах указаних озер.

У результаті виявлено 19 видів кліщів, які належать до 10 родів та чотирьох родин. Усі родини, за винятком *Euzetidae*, репрезентовані майже рівноцінно.

Видовий склад черепашкових амеб вивчався Інститутом зоології НАН України у водоймах парку в 1988–1990 рр. (М. Н. Вовченко, Є. М. Кочина, А. О. Чернишева). Було виявлено 62 види цих амеб, які об’єднуються у п’ять родин.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Одним із важливих завдань парку є проведення подальшої інвентаризації мохоподібних, грибів, нижчих рослин (лишайників, водоростей) та наземних безхребетних, потрібно також провести картування поширення рідкісних видів флори і фауни з метою їх збереження та розширення ареалів.

Література

1. Літопис природи. Кн. 20.– Світязь, 2008.– С. 63–173.
2. Шацький національний парк: Наукові дослідження, 1983–1993 рр.– Світязь, 1994.
3. Шацький національний парк: Наукові дослідження, 1994–2004 рр.– Світязь, 1994.

Статтю подано до редколегії
14.01.2009 р.